

SZÉKESFEHÉRVÁRI SZEMLE

A SZÉKESFEHÉRVÁRI NAPLÓ-HAVI MELLÉKLETE A Fejérvármegyei és székesfehérvári MUZEUMEGYESÜLET KÖZLÖNYE

FELELŐS SZERKESZTŐ: *Marosi Arnold.*

SZERKESZTŐSÉG: *Bognár-u. 3.*

Szabadságharci vértanuink.

1848 március idusán pattant ki az a hamu alatt lappangó szikra, mely aztán a magyar szabadságharcban lobbant lángra és örök fáklyaként világít vértanuságot szenvedett honfitársaink emléke felett. E fáklya fénye készlet bennünket arra, hogy március havában lévén, kegyeletünk jelül felújítsuk Székesfehérvár szabadságharci vértanuinak emlékét.

Elsősorban azokét, kiknek nevét az Erzsébet-ligetnek a bazilika ezeréves köveiből származó oszlopon álló, turulmadaras emléke hirdeti, azon a helyen, ahol fához kötözve kínozták meg őket, vesztőhelyükre, a pesti Újépületbe való szállításuk előtt. Ezek voltak: Havelka Ferenc nemzetőri kapitány, Hübner András nemzetőri főhadnagy, Kutzka Mihály, Varga Mihály, Gáncs Pál, Uicz Ignác. Kivégzésük 1849. aug. 14-én történt. Puszkagolyók sebétől kifolyó vér festett fejük fölé vértanui koronát.

Dr. Lausmann Gyula kézírata, a városi levéltár jelentése alapján még 11 nevet említ, kik mint a császári katonaság által felgyújtott Királysor leégésének áldozatai érdemelték ki, hogy a fentiekkel együtt közöljük nevüket. Kocsis János, Endl József, Balogh Ignác, Auszmann János, Csöppenczky János, Hegyi Pál, Petykó János és Málits András fegyver által estek el, Fitos Erzse, Klemer Pál és Süveges János pedig tüzhaltalt haltak.

A múzeum ereklyetárgyai között van Hübner Andrásnak a siralomházból nejehez intézett levele. Az ugyancsak székesfehérvári származású Juhbál Károly szabadságharci vértanu olajfestésű képét őrzi a múzeum, akit mint Kossuth Lajos nővérének jegyesét fogtak gyanúba és végeztek ki Pesten 1853. március 3-án. Streith Miklós boglári plebánosnak papi imakönyve látható az ereklyegyűjteményben. Büne a függetlenségi nyilatkozat kihirdetése volt és 1849. szept. 5-én Pesten az Újépületben golyó általi halállal nyerte el a vértanuság koszorúját.

Helyreigazítás. Mult számunkban „A Budai-út fáí” című cikkünkben elírás folytán két sajnálatos tévedés csuszott be. A „blatnicai hárs” helyett „bajmóci hárs”, az akaratyai hárs” helyett „akarattyai szilfa” olvasandó.

Városunk multjából.

Az ősi Budai kapu.

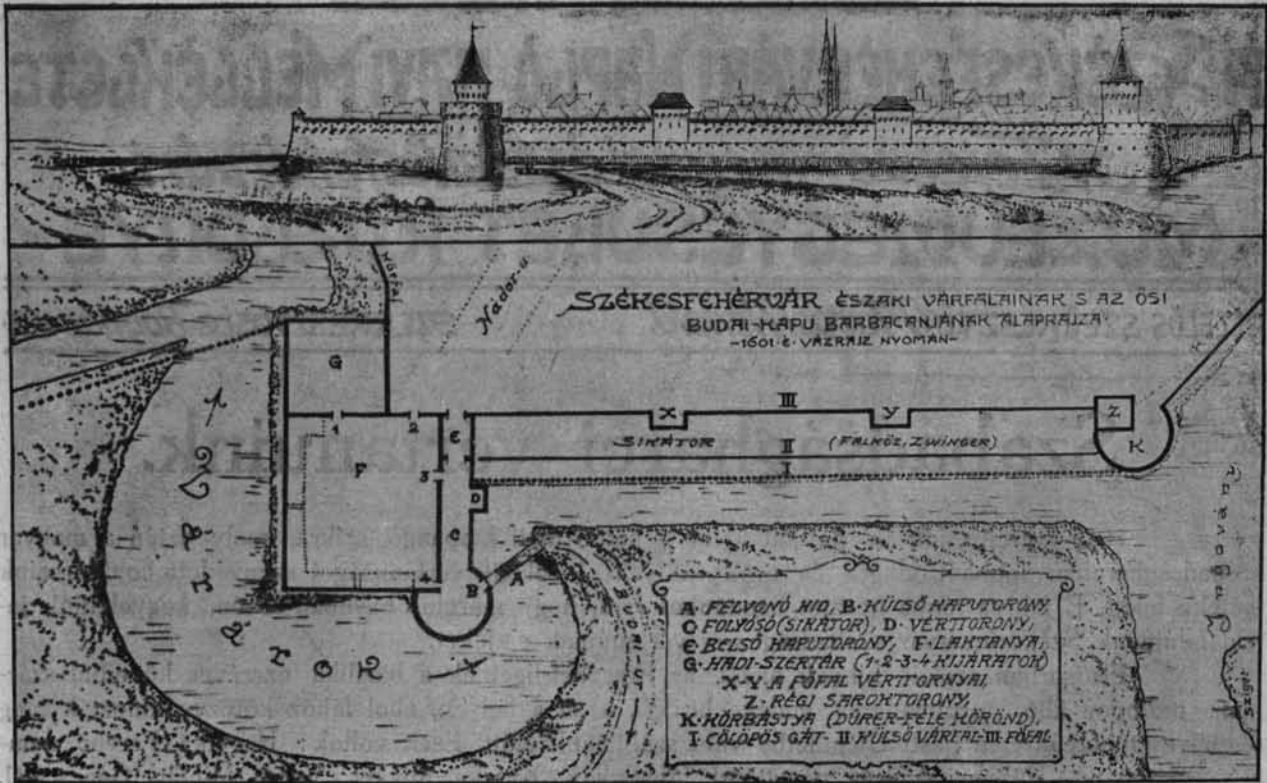
A köztudatban ma is él egy u. n. Budai kapunak az emléke. Ez a városkapu, amelyet később Nádor-kapunak is neveztek, a mai Várkapu-utcában volt s emlékéit a Hungária Kávéház falában látható emléktábla hirdeti.

Az alábbi leírás nem erről szól, hanem arról az ősrégi kapuról, amelyet még nemzeti királyaink alapítottak. Ezt az ősi kapuerődöt a török bontotta le, mert középkori elrendezése nem

s a mai Nagy S.-u. 11. sz. házatól a Bástya-utcáig terjedt. Keleti végén: a mai Nádor-u. testén s a Basa- és Bognár-u. közötti házak helyén állott az ősi Budai-kapu s annak tartozékai.

A Budára vivő kocsí-út — megkerülve a kapu árkat — a mai vásártereken át a Budai-út-i sorompó tájékán torkollott a mai útba.

A Zichy-liget felől képzelve a várerősségnek ezt az oldalát, megkapó képet alkothatunk ma-

felelt meg a 17. század: a fejlett ágyuharc korának sokkal célszerűbb erődítési rendszerének.

A „Fejérmegyei Hirlap” 1928. febr. 12. számában már ismertettük; de megérdemli, hogy ezen a méltó helyen is megemlékezzünk róla, mert rokonszenvesebb s nagyszerűségével felülmúlja a márványtáblán megörökített, egyszerűbb török várkaput.

Ezuttal egy-két szemléltető ábrát is adunk az olvasónak, hogy világos fogalmat alkothasson magának mindarról, amit szóval megmagyarázni igen súlyos feladat.

Az első kép nem képzeleti, hanem — lényegében — reális, mert régi (1601. é.) vázrajz s analóg példák alapján készült s nemcsak az ősi kapu, hanem a vár (Belváros) egész északi frontjának a védőrendszerét szemlélteti.

A fenti rajz szerint, a város körfalának északi része — a törökvilág előtt — egyenes volt

gunknak városunk középkori alakjáról, mert sem pusztulás jelei, sem a török védőművek zeg-zúgos vonalai nem zavarják meg az ősi körvonalak változatosságát, nagyszerű összhangját.

Itt, elsősorban az eredeti Budai-kapu az, mely nemcsak jeles rendszerével, változatos alakjával, hanem tekintélyes méreteivel is feledhetetlen hatással lehetett a kor emberére.

Ez a terjedelmes kapu-erősség, elővédjével (Barbacan) s tágas udvaraival valóságos elővárnak mondható. Mintája a kereszties hadak korában, Keletről került hozzánk. A középkor kipróbált várerődítésének ma is legépebb mintája a francia Carcassonne 12—13. századból származó fellegrvára, melynek kapu-erődítéseire a mi első várkapunk is emlékeztet. Ilyen rendszerű volt a későbbi (15. szd.) — részben ma is fennálló krakkói Flórián-kapu (Brana Florianska) s Bártfa régi főkapuja.

Valószínű, hogy az utóbbiakat a mi kapunk mintájára építették.

A fenti alaprajzot szemlélve, feltűnő a külső kapunyílás sajátos, ősi helye, mely már az ó-kor várépítészetében szokásos.

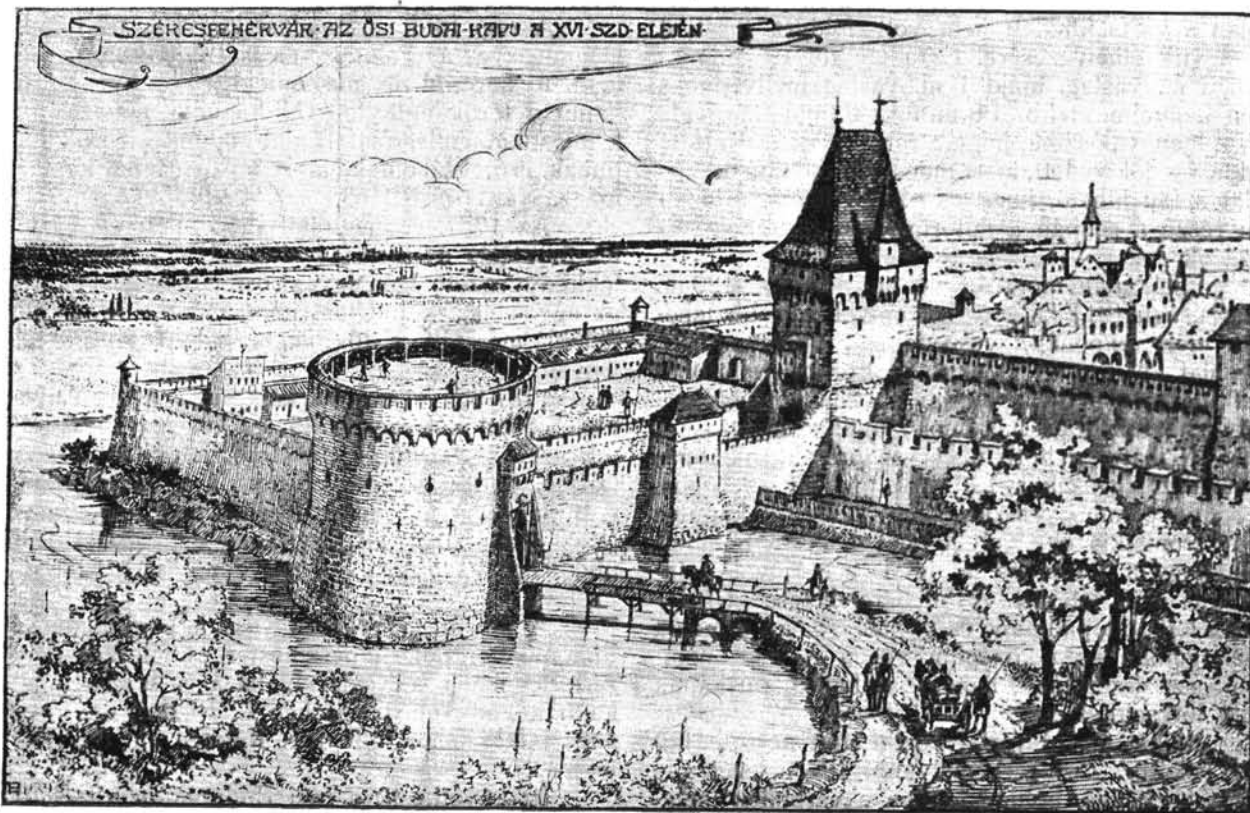
Itt is a várbavezető ut (a felvonóhid közelében) hirtelen úgy kanyarodik, hogy a támadó majdnem háttal áll a várfalnak, mert a kapunyílás a torony (B) délnyugati oldalán van.

Ha sikerült is a támadónak a betörés, a toronyban újabb tusa várta s igen nagy véráldozatába került, mire a belső kaputoronyig eljuthatott. A sikátorban (c) az oldalfalokról s a szemben levő toronyból nyíl- és kőzapor pusztította mindaddig,

régi vázrajzon nincs mérték, de 50 m.-nél kisebb nem lehetett, mert a kb. 250 m. várfront vonalából egy ötödrésznél nagyobb szélességet mutat. Az őrség lakása a falak mentén, valószínűleg csak fából, vályogból készült kisebb épületekben volt.

A nagy udvar mellett volt egy kisebb udvar (G). Itt lehetek a várórség hadiszertárai, mert kapu (1) köti össze a nagy udvarral. A nagy udvarnak még három (2—3—4) kapuját látjuk: egy a városba, egy a (C) sikátorba s egy (4) a kerek toronyba. A két utóbbi nyílás csak kicsiny lehetett, hogy veszedelem idején gyorsan eltorlaszolható legyen.

Ezt az impozáns kapuerődöt széles (40-50 m.)

amíg be nem zúzta a kaputorony (E) külső-kapuját. Itt, a kapualjában (kapucsarnok) újabb pokolba került, mert a boltozat nyílásaiból ismét kőzapor, forró víz és füstölő szurokzöldön zúdult a nyakába, valameddig be nem törte az utolsó: a belső kaput is.

A kapu-erődnek ez a része a legrégebb: még az Árpádok korából (talán még 12. századból) való.

A sikátor keleti oldalán látható nagy udvar (F) északnyugati sarka a kerek (B) kaputoronyba ékelődik. Az analóg példáknál nem látunk udvart, de a torony középpontja a sikátor tengelyében van. A helyzet itt is ugyanolyan s így azt kell gondolnunk, hogy ez az udvar későbbi keletű.

E nagy udvar falai között volt az őrség tanyája és riadóhelye. Valószínű, hogy ez volt egyben a vitézek gyakorlótere, az u. n. vívópálya, sőt lovagi tornák s talán az istenítéletek (ordalia) színhelye is. Pontos méreteit nem tudjuk, mert a

vizes árok védte, melynek partjai a városnak ezen a részén magasabbak, meredekebbek voltak. Az árok — az alaprajz szerint — a felvonóhídnál (A) és a várfalak mentén keskenyebb, de a nyugati körbástya tövében újra szélesedik: itt volt az u. n. „Ingovány”, amelynek vizét s egyben a vár-árokét is a (malom mellett folyó) Gaja vize táplálta s ezzel megóvta az elposványosodástól.

A régi, bár szerény alaprajz s a kellő tanulmányok lehetővé tették e nagyszerű kapuerőd rekonstrukcióját.

A második kép madártávlatban mutatja a kaput és pedig olyan formában, állapotban, amilyenben az a 16. század elején lehetett.

Az alaprajz szerint — a 16. század végén — az ősi Budai-kapu és a nyugati sarkon álló körbástya (K) között hármass védővonal volt.

Az első (I.) vonal u. n. cölöpös gát (palisade), mely — bár ősrégi, primitív erődítési mód,

ágyú és puskatüz ellen — a legújabb korig — sokkal célszerűbbnek bizonyult a merev kőfalnál. A földgát ruganyos; sérülései könnyen s gyorsan kijavíthatók.

A második (II.) védővonal közepes, kb. 6 m. magasságú s 2 m. vastagságú kőfal. Fenn lőréses ormozattal (rovátokkal) s megfelelő fokkal u. n. gyilokjáróval.

A harmadik (III.) azaz belső védővonal a város (vár) ősi főfala. Pontos méreteit nem tudjuk, mert az 1601. é. alaprajz — mint látjuk — csak egyszerű vonalú vázlat. Az 1691. é. német helyszínrajz beszédesebb: itt a falak és bástyák keresztmetszete is megvan. Az egykorú jelzés szerint, a mai Bank- és Kossuth-utca keleti oldalán a várfal mellett nem volt földgát (bástya) — ágyúk elhelyezésére. Ez a fal kb. 10 m. magas, 3 m. vastag, majd 1 m. vastag mellvéddel s igen kényelmes: kb. 1'8 m. fokkal (gyilokjáróval.)

Igen valószínű, hogy a török nem is bántotta ezt a — jól védett, mert mocsaras oldalon álló — falat s így hihető, hogy ez az ősi főfal változatlan része s csupán a faltornyoknál történtek változások.

Ezek után mondhatjuk, hogy ez kb. 180 m. hosszúságú (III.) fal még valamivel erősebb lehetett, mert exponált, veszedelmes helyen állott. Vonalát két (x és y) u. n. vértorony (féltorony) szakítja meg s így a három kurtina is megfelel a 12—13. századbeli méretnek: nyíllövésnyiek.

A (hátról nyitott) u. n. féltornyok alkalmazása állítólag csak a 13. századig volt szokásos, s ha figyelembe vesszük, hogy a (belső) kaputorony frontsíkja egy volt a faléval, bizvást hihetjük, hogy a kapu és a főfal már jóval a tátrjárás előtt létezett. A fal berendezése a szokásos: földött padmaly és gyilokjáró, az ormozat szélfogóiban — a középkor végén — már nemcsak számszerűnek, hanem szakállós pusknak való lőrésekkel is.

A két (I., II.) várfal között volt az u. n. falköz (sikátor, Zwinger), mely kb. 10 m. széles s itt is — békes, boldog időben a várbeliek sétatér és mulatóhelye lehetett.

A főfal nyugati végén van egy erős s bizonyára igen magas torony (Z) alaprajza. Ennek az ősrégi toronynak a helye világosan mutatja, hogy eredetileg u. n. saroktorony volt, amelybe a város nyugati főfala ütközött. (l. a pontozott vonalat.) Nyilvánvaló, hogy a hatalmas körbástya (K) későbbi keletű u. n. Dürer-féle körönd. Ez már a fejlettebb ágyúharc korából való, előretolt kitűnő védőmű, amelyből nemcsak az egész északi terület, hanem a nyugatnak is egy jórésze, az u. n. „Ingóvány” is pásztázható.

Az ozmán uralom alatt átalakul s a 17. század derekán majdnem teljesen el is tűnik ez a nagyszerű, középkori védőmű. A várkaput lebontják s helyette új, egyszerűbb, de célszerűbb kaput építenek a régi közelében.

Az 1691. é. katonai helyszínrajzon az ősi Barbacanból csak a nagytorony (B) némi nyomát látjuk. A főfal vonalát megtörik s kitolják a régi

árok széléig, miáltal a vár területe megnagyobbodik.

A nagy sikátor (C), a tágas udvarok falai eltűnnek; csak a nagyobbik udvar délnyugati sarkán látszik valami épület-félének az alaprajza.

A várudvarokból a török várparancsnok virágos kertje lesz.

Az ősi kapunak még az emléke is kiveszett a köztudatból, pedig, maradt még belőle annyi, hogy az új telepések is kapunak nevezhették. Valószínű, hogy a tornya elpusztult, de a kapualja: erős, boltozott csarnoka (E) még a törökvilág után is fennállott vagy 50 évig. Bizonyára raktár lett belőle még a török alatt, de a neve „régii” jelzővel megmaradt.

A régi török számadási könyvek (Defterek) megnevezve a Palotai- és a Budai-kaput, egy u. n. új kapuról is megemlékeznek. Ezt az új kaput a török építette s Uj-kapunak nevezte. Ez a mi sokat emlegetett Budai-kapunk. Török kapunak is nevezhetnők, mert az ősi Budai-kapu él még a város első (1698. é.) telekkönyvében is.

Az 1727. é. megújított ház-illetőleg háztelek-összeírás és kiosztás alkalmával a német telekkönyvvezető igen ügyes sorrendben nevezi meg az egyes házakat. Utcát nem mond, de a ház (telek) méreteit s tőszomszédjait pontosan feljegyzi.

1727-ben a mai Várkapu-utca s a Nádor-utca között két régi (a 25. és 26. sz.) ház állott.

A 25. számúról azt írja, hogy az Rieder Lőrinc, polgári üveges mesteré s a bástya alatt, a Budai kapu és Holzer Regina, polg. cipésmesterné háza között áll (Zwischen dem offner Thor und Regina Holzerin... mit dem Rükhen an die Pasteyn liegendt...)

A 26. sz. házról azt olvassuk, hogy Lenhardt Simon Péter polg. cipésmester és felesége (Holzer) Regináé s a Rieder L. háza és a régi Budai-kapu között van. (Zwischen L. Rieder und dem alten offner Thor, mit dem Rükhen an die Pasteyn...)

Itt következik a régi Budai-kapu s mellette (jobbról) a 27. sz. épület (és kert), amelyről azt írja, hogy az néhai ns. Axmann Zsigmond Ignác, polg. fürdős és sebész úr háza, amelyet Iflinger János Mihály, polg. fürdős és sebész úr megvett s amely a régi Budai kapu s a (keleti) bástya között áll. (Zwischen dem alten offner Thor und Pastey, wie auch mit dem Rükhen an die Pastey liegend...)

Ez a 24 öles frontú ház (és kert) a Basa-u. 2. és 4. sz. házak helyén állt.

A (befalazott?) régi Budai-kapu a Nádor-u. testén a Basa-u. 2. sz. háza mellett volt, mert 1727-ben álltak még a várfalak és bástyák is.

Ezután is — még jó ideig — a Belváros lakói csak a bástyákról, vagy az új Budai-kapuból láthatták a Felsővárost.

Az ősi Budai kapu maradványa akkor még elzárta a Fő-utcát: csak a török vagy a Palotai-kapun át lehetett közlekedni.

Ez a — kissé kellemetlen — állapot nem

sokáig tartott, mert az említettem telekkönyv 141. lapján azt olvassuk, hogy 1740. febr. 26-án, a 27. sz. házat Amon Jakab Fülöp, polg. fűrdős és sebész vette meg Ifflinger Jánostól s hogy ez a

ház szabadon áll. (. . . Rings Umb frey Liegendt . . .)

Az ősi nagyságnak ezt a — bizonyára érdekes — emléket lebontották, hogy utat nyissanak a Nádor-u. fejlődésének.

Ph.

Adatok Fejérvármegye 1742. és 44-ki nemesi felkeléséhez.

(Folytatás.)

Az 1742-ki nemesi felkelés a szökések miatt feloszolva, Mária Terézia 1744. aug. 8-án újabb felhívást küldött a vármegyékhez, hogy a mágnások és nemesek személyesen felkeljenek, a papság pedig vagyona szerint lovas- és gyalogkatonát állítson maga helyett.

E királyi levél után két héttel megérkezett Fejérvármegyéhez gróf Pálffy János értesítése is, amelyben ezen szavakkal hirdeti ki az új insurrekciót: „Mivel mind a természet ösztönöz, mind pedig szabadságunk kincse, önön magunk és királynénk oltalma kényszerít, ennyire világosított veszedelmünkben fegyvert kiáltok.” Tudatja egyúttal Fejérvármegyét, hogy a magyar sereget magyarok fogják vezetni, a főparancsnok ő maga lesz, míg tábornoknak gróf Eszterházy József országbíró, alvezéreknek gróf Eszterházy Ferencet, gróf Károlyi Ferencet, báró Splényi Gábort és Beleznayt nevezik ki.

Fejérvármegye a szeptember 9-iki közgyűlésen foglalkozott az insurrekció ügyeivel. Kimondotta, hogy a veszedelem nagysága miatt minden mágnás és nemes személyesen tartozik lovas, vagy gyalogos minőségben fölkelni, azonkívül kiállítják a portális katonákat is. Csupán a tisztviselők mentesek a személyes fölkeléstől, azonban ezek is alkalmas katonát tartoznak maguk helyett állítani. A kiküldött bizottság már szeptember 11-én elkészült javaslatával, melyet a közgyűlés el is fogadott. E szerint a vármegye 200 lovasot fog kiállítani, kiknek parancsnoka gróf Schmidég Ferenc, hadnagya Németh Imre, zászlótartója Anyos Ferenc lesz. Az altisztek kinevezése a parancsnokot illeti.

Jellemző, hogy gróf Schmidég Ferenc, aki előzőleg a rendes katonaságnál szolgált, csak úgy vállalkozott a parancsnokságra, ha alezredesi rangot kap. Ez a kívánsága nem teljesült, sőt gróf Eszterházy József még a vármegyei határozat egyes pontjai ellen is kifogást tett. Szeptember 7-én írt levele szerint nem helyesli, hogy a vármegye perszonális és virilis, tehát személyes és fejenkénti fölkelést rendelt el. A vármegye azonban ragaszkodott határozatához, mert ekkor már a 200 lovas teljes felszereléssel várta az indulást. Gróf Schmidég Ferenc is makacsul ragaszkodott kívánságához, miért is gróf Pálffy nádor értesítette a vármegyét, hogy a már kész felkelő nemesség más alkalmas tiszttel induljon útra. Ekkor a közgyűlés határozatából Németh Imre lett főhadnagy és parancsnok, míg zászlótartónak Anyos Ferencet, őrmesternek Nagy Zsigmondot választották meg.

Fejérvármegyének ezen második nemesi felkelése már több önértetet, saját magáról való gondoskodást mutat, mint az előbbeni. Ügylátszik, a nemes katonaság tanult a multból és tanulságait írásba foglalva, tizenöt pontban kért a vármegyétől az előfordulható bajok és sérelmek ellen intézkedést.

Az előterjesztés érdekesebb pontjai:

11. Magyarország határából kinti országra kimenjünk-e vagy nem, az N. Vármegye instructióban adja, minthogy ezen instructio nem determináltatott most diaetában.

12. Ha valamely katonák fegyvere elromlana, mely miatt szolgálatot nem tehetne, minemű fundusból reparáltassék.

13. Az excedens katonák ellen reguláris törvény szerint főképpen halálos vétkek miatt iurisdicchio kiadva legyen és az iránt is az N. Vármegye instructiót adjon.

14. Hogyha valamely katona haza szökne, avagy csak az Compániától elszökne, vagyis az elszökésre másokat fölinditana, minemű büntetése legyen, az N. Vármegye statutumját az Compánia Comendánsának kiadja.

15. Történet szerint, ha valamelyik az katonaság közül levelek által tiszt uraimék becsületét sértének, mindaddig az N. vármegye ítélettel ne legyen, miglen efféle levelek nem Communicáltak, ugyhogy igazságában több tisztársai is bizonyossága legyen, melyekkel magát purgálván — satisfactiót nyerhessen, aki pedig bünösnek találtatik, szenvedjen, mindazonáltal közönségesen ne gyaláztassanak.

Fejérvármegye elfogadta az előterjesztést és oly határozatot hozott, mely azután s nemes katonaság minden kívánságát kielégítette.

Az insurrekció azonban nem valami nagy sikerrel járt. A magyar felkelősereg ugyanis csakhamar megszökött. Ekkor írta gróf Pálffy János nádor a vármegyéhez 1745. február 10-én, hogy a többi megyékhez hasonlóan, szintén szedje össze és küldje vissza a táborba. Fejérvármegyének ekkor még nem sok szökevénye volt. A február 26-án tartott kisgyűlés jegyzőkönyvében legalább azt olvassuk, hogy csupán három katona jött el a harcterről, ezek közül is kettőt már vasraverve, Komáromba küldött, hogy a komáromi megszökött inszurgensekkel együtt visszavigyék őket. A közkés csak később lett nagyobb mérvű. Míg márciusban 7. májusban 4, júliusban 21, augusztusban 1 katona hagyta el a zászlót, addig október

1-én és 2-án egyszerre 31 volt a szökevények száma.

A fölkelést aztán csakhamar fel is oszlatták. Fejérvármegye november 8-án intézkedett hivatalosan az inszurrekció feloszlátásáról, kimondván, hogy a hazajött katonákat véglegesen elbocsájtja, de lovaik és fegyvereik visszaadandók annak, aki

a katonát maga helyett fölszerelte. Együttal Németh Imre főhadnagynak 100 forint, a hadnagynak 60 forint, a zászlótartónak 30 forint, az őrmesternek 15 forint, a furirnak 8 forint jutalmat szavazott meg, Csányi András főhadnagynak pedig 2 jármosókrót engedett át fáradozásuk elismeréséül.

Historicus.

Kultura, irodalom és művészet.

„Csongor és Tünde“ megjelenésének centenárius ünnepe a Vörösmarty Körben. Ez-élt 100 évvel jelent meg Székesfehérvárott Számmer nyomdájában Vörösmarty halhatatlan költői rémekműve a „Csongor és Tünde.“ Ez a kiadás ma már ritkaságszámba megy és sajnálattal kell bevallanunk, hogy fehérvári kiadásaink közül ép ezt a híres alkotást nélkülözzük múzeumunk könyvtárában. Bár akadna városunk és megyénk művészetért és hagyományaiért rajongó közönsége közül egy jólkü Maecenas, ki e költői remek első kiadásával gazdagítaná gyűjteményünket. A Vörösmarty Kör felemelő hatású ünnepséget rendezett február 22-én, melyet gróf Széchényi Viktor főispán nyitott meg irodalmi és történelmi vonatkozásokban gazdag beszédével. *Váradí Aranka*, a Nemzeti Színház örökös tagja korhú stílusban szavalta el a nagy költő „Szózat“-át, meg „A merengőhöz“ és „Szép Ilonka“ c. bájos költeményeit, utóbbit *Szabó Klári* zongorakiséretével. Dr. Császár Elemér egyet. tanár a „Csongor és Tünde“ költői gondolatait fejtegette, míg *Rostaházy Anci* énekművésznő *Schwarzbach Flóra* zongorakiséretével drámai erővel tolmácsolta Koudela: „Bucsú ének“-ét és Noseda egy dalát. A felejthetetlen irodalmi estét a kör elnöke, dr. *Kövess Emil* zárószavai fejezték be. (V. ö. Székesfehérvári Napló IV. évf. 44. sz. 1931. febr. 24.: Gróf Széchényi Viktor megnyitó beszéde és dr. Mohai Lajos: „Csongor és Tünde“ centenárius ünnepe. Fejérvármegyei Napló XXXVIII. 43. sz. K. i. (Árvai János) cikke és 44. sz. ismertetés.)

Kiss Ferenc vendégszereplése. Telt házat vonzott február 20-án a színház csarnokaiba a Nemzeti Színház nagy művészenek — városunk szülöttének — vendégszereplése az „*Elcsereált ember*“ főszerepében. A művészi alakításnak lélekbe-markoló hatásáról és *Kiss Ferenc* művészetéről találó jellemzést olvashattunk a Fejérvármegyei Napló XXXVIII. évf. 43. 1931. febr. 22. számában. Sz. G. (Szarka Géza) tollából. Székesfehérvári Napló IV. évf. 42. sz. Sk.)

Székelyest. Március 7-én ismét a Vörösmarty Kör nyitotta meg kapuit a város előkelő közönségének, hogy az erdélyi lélek sorsüldözött fájdalmát és jóízű humorát tolmácsolja az ősi városnak. Dr. *Ajtay Aladár* megnyitója után *B. Szabó István* költeményeit hallottuk; majd dr. *Szilágyi Béla* író és zeneszerző megrázó igazságú

melodramáját adta elő. Az est központja *Szörtsey József* kormányfőtanácsos, a TESz elnökének izzó hangulatú beszéde volt, míg a dalt *Laky Gyula* éneke, a derült jókedvet dr. *Hosszu Zoltán* a Nemzeti Színház tagjának közismert székely góbé alakítása: Dani bá' szolgáltatta. (V. ö. Székesfehérvári Napló IV. évf. 56. sz. 1931. márc. 10.: V. *Láng István* ismertetése és Fejérvármegyei Napló XXXVIII. 56.)

Say Géza festőművész kiállítása Budapest. A Nemzeti Szalon új csoportkiállításán zárt kollekciónal vonult fel városunk fiatal művésze: *Say Géza*. A fővárosi lapok elismerő szavakkal szólnak róla mint a legkiforrottabb és legfestőibb tehetségről. „Korábbi, szórványosan jelentkező dolgaiban is volt ígéret, de mostani kollektív bemutatkozása egyenesen — kiugrás. Festői fantáziája legerősebben a „nagybányai stílus“ felé vonzza, noha impresszionizmusa talán épen most van azon a határon, amelyen túl már valami más következik. Ereje mindenesetre az, hogy mindig lelkes izgalommal fordul tárgyai felé és az élményt frissen, néha egyenesen nagyvonalúan, de mindenesetre egységesen és artisztikusan tudja előadni. Színei teltek, ecsetkezelése bátor és biztos. Mélyen átértzett erdős tájrészletei, néhány közvetlen hangulatú balatoni dolga és főleg a 89. számú kép a tárlat legszebb alkotásai, de amelyek alighanem még mindig nem jelentik tehetségének felső határát.“ (Nemzeti Ujság XIII. évf. 55. sz. és y. s. cikke: Székesfehérvári Napló IV. 53. sz. 1931. márc. 6.)

D. Á.

Prohászka O. legkedvesebb képe. Ezt a kitüntetést Gy. Sándor József festőművészenek a múzeum Prohászka-émlékgyűjteményében őrzött „*Napnyugta*“ c. olajfestménye érdemelte ki; amelyet Prohászka 20 éves püspöksége évében s egyik székesfehérvári képkiallításán szerzett és özv. Nagy Alfonz né, szül. Prohászka Irma ajándéka folytán jutott a múzeumba, Jelenleg a Prohászka-szobában a harmónium melletti falon látható. A festmény juhái felett örökös pásztort ábrázol és Prohászkanak az evangéliumi jó pásztort juttatta eszébe, ezért kedvelte meg a képet. A festményt 4 millió koronára tartották. Prohászka közölve titkárával, hogy szeretné a képet megvenni, az 2 milliót ajánlott vételárnak. Prohászka úgy vélte, hogy ez az ajánlat sértő lenne az eladóra. Titkárára azonban jobban ismerte az üzleti életet és

vállalkozott reá, hogy megszerzi, de csak azzal a feltétellel, ha a „püspöknya” nem lesz jelen az alkunál, félve annak engedékenységétől. Prohászka megfogadta a tanácsot és eltávozott. Az eladó természetesen meglepődött az olcsó ajánlaton, a titkár azonban nem engedett szándékából. És igazra lett. Az nap ugyan nem kapta meg a ké-

pet, másnap azonban elküldték a püspökségbe. Ekkor újabb nehézség merült föl. Nem volt a kasszában pénz. Csak gonddal sikerült a vételárt előkeríteni, de végre is meglett és a kép ott maradt, mint a hiveit szerető, gondozó, örömben-bánatunkban osztozó jó pásztor szimbóluma.

M. A.

MÚZEUMI ÉRTEŚÍTŐ

(Ferenczy I.) „Mátyás király szobra.”

A múzeum képgyűjteményének egyik érdekes képe az a III. sz. teremben kiállított könyvomat, mely Ferenczy Istvánnak (1792—1856) Mátyás király számára tervezett emlékművet ábrázolja. Az emlékmű Mátyás királyt ágoskodó lóháton, megkoszorúzva, római öltözetben állítja elének. A ló lábai alatt paizsok, sisakok és egyéb hadijelvények vannak. A szobor talapzatának egyik keskeny oldalán a tervezet szerint ájtó vezetett volna egy üregbe, mely mint szentély őrizte volna a királyra vonatkozó emlékeket. A talapzat két hosszanti oldalára az igazságszolgáltatást és a tudományok ápolását jelképező domborműveket tervezett a művész.

A kép, illetőleg rajta ábrázolt emlékmű, mint művészi alkotás, keveset ér. Annál érdekesebbek a vele kapcsolatos és a művésznek hozzá fűződő tragikus sorsa. Mint Canova és Thorwaldsen tanítványát, ifjú korában lelkesen pártolták. Egymásután kapta meg rendeléseket és kerültek ki vésője alól Kisfaludy Károly, Kölcsey Ferencz, Virág Benedek és egyéb nagyjaink képmásai. Foglalkoztatták főuraink is. Ferenczy készítette a főthi templomban gróf Károlyi Istvánné siremlékét és megyénkben a váli templomban Ürményi József fejszobrát és siremlékét. A siremlék „Üdvözült lélek” címen ismeretes az irodalomban. Anyaga karánsebesi márvány és kezében keresztet tartó, a földgolyóról ég felé szálló alakot ábrázol. Mellette angyal lefelé fordított fáklyával, másik kezében tábla: „Ürményi József 1825” felirattal. A fejszobor dognácskai márványból készült, római fejet utánzó alkotás a következő felirattal: „Ürményi József statusminiszter születése 1740 megholt 1825.”

Ferenczy becsvágyát azonban ezek a kisebb megrendelések nem elégítették ki. Nagyobb, monumentális művet kívánt alkotni és erre csakhamar kínálkozott is alkalom. A harmincas években a folyvást erősülő nemzeti érzés hatása alatt ugyanis néhány buzgó hazafi indítványára megfogamzott az a terv: Mátyás király dicsőségét ércszobor hirdesse a fővárosban. Ferenczy akkor már nagyhirű művész volt: a pápa egy általa vésett éremért arany emlékpénzzel tüntette

ki, József nádor ajándékából pedig már ott volt a Nemzeti Múzeumban legszebb munkája, a Rómában készült „Pásztorleány”. Reá esett tehát a választás.

A terv megvalósításához szükséges 100.000 forint összegyűjtésére Fáy András és társai 1839. október havában felhívást intéztek a közönséghez. A szükséges pénznek azonban csak jelentéktelen része, mintegy tizedrésze jött össze a sok gyűjtőiven. Ennek azonban nemcsak a művészetek iránti érzéketlenség volt az oka. A közállapotok sem voltak ilyféle áldozatkészésre kedvezők. Jellemző erre gróf Széchenyi István felfogása? — Ahol minden város tele van porral és sárral, az ország járhatatlan uttal és rengeteg mocsárral, ahol nincs kórház és dologház, ahol a lakosság nagy része alig-alig tud megélni, nem tud írni, olvasni: szomorúan komikusnak tünik föl előtte Mátyás emlékéét százezer forint költséggel felállítani egy sár-tenger közepén. Ha a szűkölködő művészen segíteni akar a nemzet, írja a Kelet Népében, tegye azt más alakban. Álláspontját röviden megokolja Tasnerhez írt egyik levelében is: „A Corviniusi vállalatra egy garast sem adok. Ha Ferenczy élelméről van szó, 17-szer invitálom ebédre. Tegyen más is valamit és így élni fog. De hogy 100.000 forinthez oly igen antilogice én is adjak, azt nem teszem és így egyenesen is ellene teszek. (Magyar Művészet 1930, 593. l.).

Ily nyilatkozat mellett az emlékbizottság hiába dolgozott tovább, Ferenczy a munka lázában hiába rajzolt terveket, mintázott szobrokat, fejtett követ, a Kelet Népének gúnyos hangja messze elhallatszott, a terv pártolói nem tndták a közhangulatot jobbra fordítani. Pártfogói is elfordultak tőle. Így Fáy István gróf, ki pedig tehetségéhez mérten pártolta a magyar művészetet, a Századunkban nyíltan megírja: ő semmiképp sem javasolhatná Ferenczyt megbízni az emlékszobor elkészítésével. A kritika is ellene fordult azt mondván, hogy az egész tervezetben csak a felírás magyar, a többi határozatlan valami, hogy például egyik reliefjét, melyen az igazságos királyt akarja feltüntetni, inkább lehetne Mucius Scaevola ismert történetének feltüntetni.

A birálatokra kezdett leholadni a közönség lelkesedése is s midőn a lovasszobor ércbe öntése kétszeri kísérlet után sem sikerült: Ferenczy elcsüggedve visszavonult szülővárosába Rimaszombatba. Ott is fejezte be életét, magával vivén sirjába utolsó alkotását, márványkoporsójára faragott Euridike alakját. Ferenczy pályája — amint ezt Beöthy szépen összefoglalta — valóban mostoha volt, részben azért, mert magyar kortársai-ban nem volt még életszükséglet a szobrászat felismerése és pártolása, másrészt azért, mert a művész magára maradva művészi képessége nem fejlődött tovább, készsége egyenetlen volt, s nem felelt annyira, hogy a kedvezőtlen viszonyokon a maga erejétől urrá lenni tudott volna. Hazajöve, az írók és mágnások lelkes fogadása csalódásba ejtik, sokat farag, de egyik se mestermű, a stilbeli ingadozást, a rajz hibáit, elnagyolást, a gondolat és kifejezés küzdelmét könnyű munkáin felismerni. Tehetsége előre tör, de egységes művészi felfogásra és gyakorlatra, abszolút művészi magaslatra soha nem emelkedik. (Magyar Művészet 1930, 591. l.)

Marosi Arnold.

Helyreigazítás. Mult számunkban „Az igari avar lelet” c. cikkünkben említett „Fóti pusztá” „Tóti pusztá”-nak olvasandó. — M. A.

Kisebb közlemények.

Az egyházművészeti kiállításon szerepelt tárgyaink. Szent Imre centenáriuma alkalmából az Orsz. Iparművészeti Múzeum összegyűjtve Csonkamagyarország egyházi kincseit nagyszabású egyházművészeti kiállítást rendezett. Múzeumunk két tárggyal vett részt e kiállításon. Az egyik XII. századi aranyozott rézfeszület, mely gömbös szárával rúdra erősítve körmeneti keresztül szolgált. Rajta a megfeszített Istenember egymasmellé helyezett lábakkal inkább eszményesített, mint a kinszenvedést mutató ábrázolás. A régészeti és történelmi egyet hagyatékaként került a múzeumba. Lelőhelye ismeretlen. (Lt. sz. 1158.) A másik, ugyancsak XII. századi Limoge-modorú zománccal díszített, Menyőd-pusztáról származó bronz nőalak. Egykor keresztnek vagy ereklyetartó ládikának lehetett dísz. Bár technikája francia eredetű, egyszerű kidolgozása miatt magyar eredetűnek kell tartanunk. (Lt. sz. 7464. Magyar Művészet 1930. 479—480. l.) A kereszt a VI. t. bazilika képei között a falon, a nőalak ugyanott az ablakok közti második tárlóban van kiállítva, ahol egyéb középkori egyházi emlékek is láthatók. Ilyenek Szent István bazilikájának mozaik töredékei és egy X—XI. századból származó vörösréz kereszt, felsőszentiváni lelet. (Lt. sz. 56. sz.) A mellettük levő, szalagot tartó férfi alakot ábrázoló kályhacsempe XV. századi; Szé-

kesfehérvárott a Simor-utcában találták 1912-ben. (Lt. sz. 2742.)

Kőkori urnasirlelet Csákvárról. Múzeumunk bronzkori leletekben való gazdagsága mellett feltűnő kőkori emlékeinknek aránylagos szegénysége. Hiánya e gyűjteménycsoportunknak az is, hogy idetartozó tárgyaink nagyrészt magányosan előkerült, szórványos leletek. A mult év folyamán azonban sikerült együvé tartozó sirleletet is kapnunk, mely 1929-ben Csákváron, az új református iskola udvarán végzett kutatás közben került elő. A lelet részei; 6·5 cm. magas szürkés-fekete agyagpohár, a perem fölé emelkedő, szalagszerű füffel; csontváz; agancstörödékek faragás nyomaival; kagylóhéjrézlet lyukmaradványokkal. Sajnos, a leletekhez tartozó urna csak apró töredékekben maradt meg. A tárgyak, mint Kovács László Pál csákvári ref. tanító ideiglenes letétje, az I. terem második tárlójában láthatók. (Lt. sz. 8054—8058.)

Hivatalos tudósítások.

A múzeum gyűjteményei vasár- és ünnepnapon 9—12 óráig belépődíj nélkül is megtekinthetők. Hétköznapokon 50 fillér a belépődíj. Helybeli és a vármegyei tanintézetek tanulói csoportos látogatás esetén díjmentesen látogatják meg a múzeumot, mások fejenként 10 fillér lefizetésével. A Fejérvármegyei és Székesfehérvári Múzeumegyesület tagjai belépődíjat nem fizetnek. A múzeum hétfőn zárva.

A múzeumegyesület tagjai a Székesfehérvári Szemlét évi két pengő előfizetéssel külön is megrendelhetik. Az előfizetések a Székesfehérvári Napló kiadóhivatalának címzendők.

A múzeum gyarapodása februárban havában: Prohászka Ottokár jegyzőkönyve 4 drb. névjeggyel és egy nefelejt-ággal; IV. Ferdinánd magyar koronázási zsetonja 1647. jún. 16., — gróf Somsich János ajándéka; egy római edény Dunapenteléről és régi pénzek, — Nevelős Lajos ajándéka; 3 drb. metszet Székesfehérvárról, — Klökner József ajándéka; római érmek Velencéről, — Meszleny Pál ajándéka; Székesfehérvár ősi budai kapujának alaprajza és ennek alapján megszerkesztett távlati képe, — Philipp István' rajza és ajándéka. Hálás köszönet az adományokért.

Látogatók. Vendégkönyvünk bejegyzése szerint februárban két külföldi látogatója volt a múzeumnak. Az egyik Hermann Crammer, Crefeld in Rheinland, Globetrotter, Elismerését a következőkkel fejezte ki: Sprech hier mit meine Anerkennung aus für diese prachtvolle ungarische Arbeiten; a másik Frideric Klem de Budapest. A február havi összes látogatók száma 663.